ASPECTE PRIVIND DERIVATELE VERBALE ÎN *-ISI*

Adela MANOLII

În limba română, derivarea cu sufixe constituie principalul procedeu de formare a cuvintelor. Româna, ca şi celelalte limbi romanice, a moştenit numeroase sufixe, doar că inventarul sufixal românesc se deosebeşte de inventarul celorlalte limbi romanice prin împrumuturile vechi (slave, maghiare, greceşti, turceşti) [1, p. 548]. Ne-am propus să cercetăm verbele derivate cu sufixul *–isi*, care au pătruns în lexicul românesc cu mult înaintea perioadei fanariote [2, p. 67], fiind destul de numeroase în sec. al XIX-lea. Sufixul *-isi* este împrumutat din limba greacă, mai exact, din forma de aorist a verbelor greceşti:

▪ *-ισα* – sufixul morfologic al aoristului verbelor de conjugarea I: aor. μπεγέντισα (*μπεγεντίζω*) > rom. – *a bindisi*;

▪ *-ησα* – sufixul morfologic al aoristului verbelor de conjugarea a II-a: αδιαφορώ aor. αδιαφόρησα (*αδιαφορώ*) > rom. – *a adiaforisi*.

Sufixul *-isi* este unul *lexical* sau *derivativ*, deoarece serveşte la formarea infinitivului unor verbe româneşti de conjugarea a IV-a, fiind lipsit de existenţă autonomă. În limba română, sufixul în discuţie (*-isi*) face parte din categoria sufixelor verbale cu număr mediu de derivate alături de sufixele: *-ui, -ăi, -iza, -ăni, -îi, -ăli, -ifica, -ări, -ni, -oti*. Din punct de vedere structural, este un *sufix simplu*, deoarece nu poate fi analizat în unităţi mai mici. Cu toate acestea, sufixul *-isi* contribuie şi la formarea unor sufixe complexe: *-arisi, -alisi,-anisi, -arhisi,-arisarisi,-gisi,-imisi,-pisi,-uleasi* [2, p. 23], atestându-se şi cazuri sporadice de triplă analiză *(-arisarisi, -isarisi, -arisi*): de exemplu, verbul *a tratarisarisi* (formaţie glumeaţă atestată în opera lui V.Alecsandri) se analizează prin baza primară *trata* şi bazele derivate *tratare* şi *tratarisi* [2, p. 19].

Examinând lista verbelor derivate cu sufixul *-isi*, observăm câteva tipuri de structuri:

1. Formă preluată direct din aoristul grecesc: *a agonisi* (< αγώνισα)*, a sclivisi* (< σκλίβισα)*, a istorisi* (< ιστόρησα)*, a heretisi* (< χαιρέτησα) etc.
2. Structuri formate pe teren românesc:

▪ verb + sufixul *-isi*: *a carcalisi* (a carcali – „a face ceva prost, urât, de mântuială"), *a simfonisi* (a simfoni), *a proferisi* – „a pronunţa" (a profera) ş.a. Menţionăm că derivatele deverbale sunt în general sinonime cu bazele lor;

▪ verb + sufixe complexe: *-ar* + *- isi* (*a confiscarisi*);

▪ substantiv + sufixul *-isi*: *a bucherisi* (< bucher); *a buchisi* (< buche); *a buiurdisi* (< trc. *buiurdiu* – „decret, ordin"); *a aerisi, a gargarisi* ş.a.;

▪ adjectiv + sufixul *-isi*: *a adiaforisi* – „a nu băga în seamă" (adiafor – „nepăsător"), *a planisi* –„ a nivela", *a sigurisi* ş.a.;

▪ un nume sau un verb + sufixul *-isi*: *a anatemisi* (anatemă/a anatema), *a filozofisi* (filozof/a filozofa), *a mototolisi* (mototol/a mototoli), *a murdarisi* (murdar/a murdări):

▪ o interjecţie: *a pichirisi* (pichiri!);

▪ o interjecţie sau un verb: *a sictirisi* etc.

Menţionăm că sufixul *-isi* nu se ataşează niciodată la pronume, numerale sau adverbe. Acesta este atestat şi în lucrările de specialitate pentru aromână şi istroromână [1, p. 608]. De altfel, ca şi majoritatea sufixelor verbale, sufixul *-isi* este monosemnatic, fiind strâns legat de conţinutul semnatic al fiecărei baze în parte. Unele verbe în discuţie denumesc acţiuni din sfera ecleziastică: *a afurisi, a mărturisi, a hirotonisi, a urgisi, a parastisi, a clironomisi, a evlavisi, a anatemisi* etc. În linii mari, verbele în *-isi* (*-efsi, -ipsi*) nu au valori specifice, ci numai valori comune cu ale verbelor denominale:

▪ „a supune (pe cineva) la acțiunea denumită prin substantivul...”: *a categorisi,* „a calomnia” (cf. categorie – „calomnie”);

▪ „a practica ocupația ..., a-şi extinde atribuția...”: *a economisi,* înv. ,,a administra” (cf. econom – „administrator”); *a epitropisi* (cf. epitrop);

▪ „a face o acțiune după modelul denumit...”: *a analoghisi, a categorisi*;

▪ „a se afla sau a pune (pe cineva) în starea denumită ..”: *a evlavisi, a lehămetisi*;

▪ „a prevedea cu...”: *a noimisi*;

▪ „a realiza, a emite obiectul denumit...”: *a istorisi, a mateologhisi* – „a spune fleacuri” (cf. mateologhie – „balivernă”), *a moralisi*;

▪ „a manifesta, a face să dobândească sau a pune în evidență calitatea exprimată prin adjectivul de bază sau caracteristică pentru obiectul denumit prin substantivul..., a transforma în obiectul denumit...”: *a filotimisi, a murdarisi; a caracterisi; a flenderisi* [2, p. 65].

Observăm că în limba română contemporană o parte dintre verbele analizate au rămas la aceeaşi conjugare (a IV-a), dar fără sufix: *a mototolisi* > *a mototoli, a lehămetisi* > *a lehămeti, a ciordisi* > *a ciordi, a hirotonisi* > *a hirotoni* etc.

În derivarea verbală românească, sufixul *-isi* are dublete de conjugare, adică formații explicate, de obicei, prin schimbare de conjugare: *a anatimisi* (conj. a IV-a) şi *a anatimisa* (conj. I). Menționăm că, la sfârşitul secolului al XIX-lea, conjugarea a IV-a era mai bogată şi mai productivă decât conjugarea I (aceasta devenind prioritară după 1830-1840), fapt explicabil prin influența limbii greceşti asupra lexicului românesc. Datorită influenței greceşti, nu doar verbele provenite din această limbă, dar şi o mare parte dintre cele de alte origini s-au încadrat în categoria verbelor de conjugarea a IV-a, fiind derivate cu sufixul *-isi*: din greacă (*a canonisi, a economisi*), din rusă (*a predstavlisi*), din franceză (*a publicarisi, a expederisi, a declarisi, a reclamarisi*) etc. Indiferent de calea prin care au pătruns ori s-au format, verbele în *-isi* oferă limbii române rime verbale cu accentul pe *-i*.

În literatura de specialitate, sufixele *-isi, -esi, -ipsi, -osi* sunt incluse într-o serie, deoarece au origine comună [3], adică aoristul sigmatic grecesc. În limba română apar relativ frecvent în şiruri de verbe formate de la aceeaşi bază: *a artirisi / a artirosi, a epitropisi / a epitropevsi, a sigurisi / a siguripsi / a sigurefsi, a mototolisi / a mototolosi, a murdarisi / a murdaripsi* ş.a. Astăzi, cele mai multe verbe în *-isi* sunt arhaisme (*a adiaforisi, a bindisi, a (se) eglendisi* ş.a.), altele se folosesc în limbajul familiar (*a buchisi, a urgisi* ş.a.) şi mai puține în lexicul activ al limbii române contemporane (*a aerisi, a economisi, a istorisi* ş.a.).

Variante fonetice:

În limba română se atestă varianta fonetică *-esi* a sufixului *-isi*, de exemplu: *a anatemisi*, atestat în opera lui Dosoftei.

-ifsi (*a sigurifsi*, Dosoftei) este varianta fonetică a lui –efsi; -evsi (-ivsi) şi varianta grafică a lui -efsi (-ifsi).

-epsi/-ipsi – statutul de variantă fonetică i se atribuie sufixului -epsi, deoarece -ipsi a fost consacrat de uz [FCLR, 1989, p. 63]: *a molipsi, a siguripsi, a zulipsi, a murdaripsi* etc. (nu au variante în *-epsi*). (Verbele greceşti de conjugarea I în –εύω formează aoristul în –εψα: παιδεύω – παίδεψα > a pedepsi, de aici şi sufixul românesc –epsi / -ipsi).

*„... într-acesta chip **a mateologhisi** au început: „Vestită şi veche a vechilor giudecători axiomă ieste..."* (*Istoria ieroglifică*, partea a treia)

Unele derivate în *-osi* nu au valoare expresivă (*a elefterosi, a haracosi*), majoritatea însă oferă verbului o nuanţă mai mult sau mai puţin ironică: *a ghioldorosi, a maototolosi, a cocorosi* ş.a.

Referindu-ne la calea de pătrundere, menționăm că verbele derivate cu sufixul *-isi* au pătruns în română:

▪ direct din limba greacă: *a anatemisi, a* ....;

▪ prin mijlocire slavă (slava veche sau bulgară): *a hirotonisi, a mărturisi, a scandalisi, a chirdosi*;

▪ prin filieră franceză: a garnisi.

Referinţe:

1. *Enciclopedia limbii române*. Bucureşti: Univers enciclopedic, 2001.
2. *Formarea cuvintelor în limba română. SUFIXELE. Derivarea verbală* (de VASILIU, L.). Bucureşti, 1989, vol. III.
3. DUBOIS, JEAN & FRANÇOISE DUBOIS-CHARLIER. *La dérivation suffixale en français*. Paris: Nathan Université, 1999.
4. ŞERBAN, VASILE & IVAN EVSEEV. *Vocabularul românesc contemporan. Schiţă de sistem*. Timişoara: Facla, 1978.